

Віктор ДАНИЛЕНКО

член-кореспондент Академії мистецтв України,

доктор мистецтвознавства, професор

СУЧАСНА ДИЗАЙНЕРСЬКА АКТИВНІСТЬ

Витоки

Перефразуємо відомий вислів: «Які люди — такий і дизайн». Адже дизайн твориться саме людьми. Отож дизайн країн Центрально-Східної Європи зумовлений зараз і у майбутньому зумовлюватиметься тим, якими людьми ті країни заселені сьогодні та будуть заселені у подальшому. Якою є і як зміниться згодом їхня ментальність.

Що ж стосується минулого, то менталітети народів Центрально-Східної Європи формувалися значною мірою під впливом спільної для них усіх історичної обставини, а саме: протягом тривалого періоду всі не мали державної незалежності. Хто більше, хто менше — але доля була схожою.

Цей факт не міг не вплинути на людей.

Ментальність на Півночі

Народи Балтії, естонці, латвійці, литовці, межуючи з Північною Європою, мають доволі північно-європейський характер. Він містить у собі певні скандинавські риси: виваженість, раціоналізм, помірність. Тривале перебування під ярмом іноземних держав породило специфічну стриманість поведінки. Періоди германського, датського, шведського, російського поневолення змінюють одне одного. Врешті-решт сучасні балтійці сприйняли скоріше ментальність західного типу, ніж російсько-сибірського, але у порівнянні зі скандинавами, вони, маючи таку саму північну стриманість характеру, мають більший азарт до найшвидшого творення кращого для себе життя. У різних його ділянках, дозволимо собі припущення, що і в сфері дизайну так само.

Ментальність у центрі (Захід, Схід)

Польща. Головна риса цієї нації — артистичність. Полякам притаманний природний мистецький смак. Більшість з них наді-

лені почуттям стилю. Якщо казати про дизайн, то, відзначимо, що успіх супроводжує ті види дизайну в Польщі, які більше хиляться до художніх, зображальних його ділянок. Багато хто у світі знає польський графічний дизайн, який заявив про себе ще з 1960-х рр. Вельми артистично виглядають деякі фрагменти міського середовища, особливо в сучасному аранжуванні симпатичних історичних закуточків старовинних вулиць.

Чехів вважають дещо онімеченими як для справжніх слов'ян, адже культура Чехії протягом останніх століть великою мірою протидіяла процесу заміни її на німецьку. Тож багато в чому ці нації мають бути схожими, але, на відміну від німців, чехам не притаманні їх крайнощі. У них немає такої великої кількості правил та інструкцій. Атмосфера чеського суспільства сприятлива для помірною, досить упорядкованого, але водночас достатньо вільного й розкутого, а, зрештою, — людиновідповідного дизайну.

Якщо порівнювати українців з росіянами, то треба визнати, що менталітет українців є ближчим до народів Центрально-Східної Європи, ніж до російсько-сибірського конгломерату. В Україні «класична європейська спадщина» була добре відома і використовувалася в тому ж обсязі, що й у решти Європи. Це й маґдебурзьке право, й ремісничі цехи, й станова структура суспільства тощо, які одночасно свідчать про те, що і латина, і антика, і римське право були здавна відомі в середньовічній Україні, чого зовсім не можна сказати про Московщину відповідного часу [8]. Відмінності у східному і західному шляхах соціоісторичного розвитку визначають і різницю у менталітетах східного та західного типів.

Ментальність на Півдні

Південні слов'яни відділені від своїх північних родичів Австрією, Угорщиною та Румунією. Тут найбільше видно колишній вплив Туреччини. Це відчутно в архітектурі та народному середовищному дизайні, тобто у предметному оточенні. Що стосується ментальних особливостей, то певними полюсами тут є хорвати, з одного боку, та серби — з іншого. Хорвати завжди дивилися на Захід. Серби більше дивилися на Росію. Отже, на Балканах спокою ніколи не було. І це навряд чи сприяло розвиткові художньої активності південних слов'ян.

У найбільш сприятливих умовах опинилася Словенія, як найзахідніша й найбагатша з усіх балканських слов'ян, країна. На ментальність словенців не могло не вплинути те, що їхня країна безпо-

середньо межує з Італією і Австрією. А от ті, хто живе південніше, подекуди ближчі до греків, аніж до північнослов'янського світу. Порівняння з греками є показовим для окреслення ментальних особливостей найпівденнішої людності Центрально-Східної Європи.

Тепер про угорців. Щоб зрозуміти угорців, треба пам'ятати, що Угорщина спромоглася розвинутися настільки, що домоглася однакового статусу з Австрією, від чого утворилася Австро-Угорщина 1867 р., яка проіснувала до першої світової війни. Хоча потім Угорщина втратила велику кількість своїх територій, втратила престиж міцної європейської держави, але амбіції в головах людей Угорщини ще не вивітрилися й досі. Не «вивітрилися» з території Угорщини і пам'ятки архітектури минулих успішних періодів, а також мистецька освіта, корені якої сягають Австро-Угорських часів і глибше. Тобто в Угорщині нині є багато підстав до динамічного культурного розвитку, в орбіту якого не може не потрапити і дизайн.

А от в Румунії сьогодні менше підстав до подібної динаміки. Амбіції румун, які живляться згадкою про успішні періоди їхньої історії, поки що на сучасний розвиток помітного впливу не зробили. Молдова так само не серед фаворитів.

Отже, народи Центрально-Східної Європи демонструють нам довгу і досить широку шкалу ментальних відмінностей, відтінків тощо. Від нордичної стриманості й упорядкованості до південної розкутості та безладдя. Від західного раціоналізму і аж до кордону з «загадочною русскою душою» на Сході. Але всі вони мають спільну доміную — активне устремління до національного самоствердження.

Народи Центрально-Східної Європи донедавна були як та стиснена пружина, яка після зняття пресу може випорнути великою енергією. Отже, нині, після щойно отриманої незалежності, вони перебувають у фазі розпрямлювання своєї, стисненої упродовж століть, енергонасиченої пружини. Це виявляється у динамічному зростанні громадсько-політичної та економічної зрілості.

Візуальні мистецтва, що провокували появу дизайну

У країнах Центрально-Східної Європи дизайн з'являвся, спіраючись на ті види вже давно усталених візуальних мистецтв, що й у всьому світі: на архітектуру та прикладне мистецтво, перш за все. Але, окрім цього, і на живопис, скульптуру, графіку, театр тощо. І, звичайно, кожний край мав свої особливості.

Так країни Балтії відомі своїм середовищним дизайном. На свідомість, наприклад, сучасних дизайнерів Естонії та її населення

не можуть не вплинути ті історичні будівлі Талліна та інших естонських міст, які були реставровані після бомбардувань та обстрілів Другої світової війни. Це лютеранські церкви, що були зведені у добу шведського володарювання, міські ратуші та замські особняки, де поєднуються шведські та німецькі архітектурні традиції. Ця архітектура відома у світі. Її вплив відбився на тих ділянках естонського дизайну, які з нею межують: обладнання вулиць, інтер'єрів тощо. А от про естонських живописців знають, головним чином, лише у самій Естонії. Скульптура представлена надто численними реліквіями репресивних часів — бетонними монстрами епохи соціалістичного реалізму. Навряд чи це надихає сучасних естонських дизайнерів. У цілому ж протягом більшої частини ХХ ст. візуальні мистецтва краю перебували під ярмом репресивних урядів.

Так само як і в Латвії. Реліквії соціалістичної архітектури у вигляді будівель з залізобетону навряд чи додавали смаку латвійським дизайнерам, які надихалися більше архітектурними зразками попередніх історичних періодів та творами декоративно-ужиткового мистецтва.

Що стосується Литви, то серед країн Балтії саме вона має найглибше підґрунтя власного професіоналізму на ниві візуальних мистецтв. Адже саме в Литві 1793 р. у Вільнюському університеті було відкрито факультет архітектури. Його очолив тоді художник-класицист Лауринас Стуока-Гуцявічюс. Керівником факультету рисунку й живопису, що його було організовано 1797 р., став Пранас Смуглявічюс. Завдяки йому Вільнюська художня школа стала тоді основним художнім центром Литви та Польщі.

Ще одна важлива литовська подія — створення на початку ХХ ст. Литовського художнього товариства. Започатковуються виставки професійного та народного мистецтва. Взагалі для литовських візуальників характерним є поєднання професійного та народного складників. Найяскравіше це втілюється у дерев'яній скульптурі. Її зразки можна бачити скрізь — у парках, на вулицях, в приватних будинках тощо.

Культура Польщі за умов незалежності розвивалася добре. Вона народила тоді міжнародно відомих художників-авангардистів. Розвивалися театр і кіно. Зростали лави прихильників кіномистецтва, по всій Польщі відкривалися кінотеатри. Саме тоді закладалися підвалини сучасного польського кінематографа, про який говорять у світі. Згодом, у період комуністичної диктатури, а значить і цензури, поляки все одно примудрялися робити висококласне кіно, осучас-

нювати образотворче мистецтво, музику. З лещат цензури вирвався джаз, а за ним і рок. Польська молодь не хотіла миритися із сірою повсякденністю комунізму. Усе це, на тлі напрацьованої віками цікавої архітектури старих польських міст укупі з глибоким досвідом прикладного мистецтва, безумовно, провокувало просякання візуальних мистецтв у сферу промисловості, себто провокувало розвиток дизайну.

Так само, як і у сусідній Чехії. Більш потужний промисловий розвиток Чехії у порівнянні, приміром, з Польщею та Україною зумовив інтенсивне поєднання промисловості й мистецтва. А цей феномен скрізь у світі ставав підґрунтям для появи й розвитку дизайну. Тобто візуальним мистецтвам, які провокують появу дизайну, у Чехії було підготовано більше можливостей для входження у промисловість. А досвіду візуальних мистецтв так само не бракувало. Це і відома чеська архітектура, і прикладне мистецтво, і образотворче мистецтво, і кіно і т. ін. Взяти хоча б своєрідну архітектуру, яка відома в усьому світі: романтичні старі квартали Праги, які вважають заповідниками ренесансу та бароко, подекуди нагадують стародавні італійські вулиці. І недарма: адже до Праги, як відомо, запрошувалося чимало майстрів з Італії.

Існує сильний італійський вплив (навіть давньоримський) і на архітектуру південнослов'янських країн. Вони ж бо територіально до Італії ще ближчі. Так, наприклад, у Хорватії збереглося багато античних пам'яток.

Що стосується інших візуальних мистецтв, то вони так само розвивалися під сильним впливом іноземних майстрів. Ті приїжджали до Хорватії з Рима, Венеції, Константинополя та Відня.

Певним антиподом хорватам серед південнослов'янської людності є серби. З моменту заселення Балкан слов'янами дороги цих двох народів пішли в різних напрямках. Хорватія опинилася в орбіті західноєвропейської торгівлі та культурних взаємин. То ж і візуальні мистецтва розвивалися там у західноєвропейському річищі. Натомість серби опинилися у сфері впливу Візантії. Тому і бачимо там візантійські пам'ятки.

Проте ХХ ст. вже цілком демонструє повернення сербської архітектури та образотворчого мистецтва до «європейських стандартів».

На відміну від Сербії, Словенія не зазнала ісламізації. Вона була, сказати б, частиною Західної Європи. Замки Словенії своїм типом і характером будівництва близькі до німецьких.

У порівнянні з Сербією та Хорватією розвиток мистецтва Словенії проходив з більшою активністю й населення Словенії зараз більш підготоване своїм попереднім мистецтвом до сприйняття і розуміння дизайну.

Культура Болгарії пов'язана з одвічним устремлінням до національного самовизначення. Мистецтво посткомуністичної Болгарії не відразу почало буяти. За умови сильного економічного спаду 1990-х рр. людям було не до високого мистецтва. Відбулася еміграція з країни багатьох талановитих митців.

Так само, як і в Україні. Що ж стосується обставин розвитку українського мистецтва, то упродовж останніх століть вони зумовлені московським режимом для більшості українців та західним впливом для західних районів країни. Професійне мистецтво на більшості території України було кероване Російською імперією, зокрема хвилями, що розходилися від Петербурзької академії мистецтв. Вихідці з України навчалися там, і дехто повертався працювати додому, несучи із собою петербурзький академічний вишкіл.

Натомість народне мистецтво розвивалося так, як йому хотілося. Тож твори «народного дизайну» — обладнання помешкань, побутові речі, інструмент, тканини, одяг — не схожі на свої аналоги з тодішньої метрополії, а цілком самодостатні, самобутні й зрештою легко впізнавані.

А от професійне мистецтво в західних українських районах вросло не з Петербурзької академії, а з мистецьких академій Відня, Мюнхена, Берліна, Праги, Кракова. Бо ж саме там навчалися вихідці з Західної України та звідти приїжджали професіонали, які в Україні раніше не бували.

Свій мистецький шлях західна та східна частини України пройшли разом лише протягом другої половини ХХ ст. і проходять зараз. До 1990-х рр. цей спільний шлях ішов під уважним оком комунізму.

Що стосується Угорщини, то там комунізму було помітно менше. Та й більш віддалені історичні періоди багато у чому були успішнішими, а від того і мистецькі здобутки помітнішими. Пролетарське мистецтво, яке насаджувалося державою, ніколи серйозно не сприймали, а молода художня інтелігенція перетворила Будапешт на центр «другої культури».

У той самий час Румунія надривалася під владою диктатора Чаушеску. Це не додавало митцям наснаги та до «другої культури» справа не дуже доходила. Хоча історичні мистецькі пласти Румунія

має вельми цікаві. На її території існують пам'ятки художньої культури, створені у сиву давнину. За часи даків у Трансільванії було зведено чимало фортець, створено чудову кераміку й твори ювелірного мистецтва, у яких елліністичні традиції поєднувалися з місцевими. Пізніші століття для Румунії були надто тяжкими через війни і потрапляння під владу то одних, то інших зовнішніх сил, за винятком нечисленних успішних періодів. У новій історії візуальні мистецтва Румунії розвивалися у європейському річищі. Якщо мовити про другу половину ХХ ст., то соціалістичний реалізм набув у румунів більшої сили, ніж, скажімо, в угорців.

Отже, мистецькі практики країн Центрально-Східної Європи досить відмінні між собою, але разом із тим їх об'єднує певна обставина. Відмінності сильно залежать від того сусідства, яке їм дала історія: на Півночі це одне, на Заході дещо інше, на Сході ще інакше, а на Півдні теж своє. Тобто візуальні мистецтва є різнобарвними. А от об'єднує усіх те, що у мистецьких барвах кожної країни міститься надто багато «сірої фарби». Ця сірість зумовлена не дуже багатим життям упродовж багатьох століть. Що ж стосується «століття дизайну», тобто ХХ ст., коли на Заході він став окремою професією і рухався семимильними кроками, живлячись яскравим, бо вільним, мистецтвом, то країни Центрально-Східної Європи у той самий час могли собі дозволити вільне мистецтво лише у запіллі.

У цілому ж, ті візуальні мистецтва, що провокують появу дизайну, в країнах Центрально-Східної Європи розвивалися здебільшого за західноєвропейським прикладом, являючи собою дещо послаблену його варіацію